

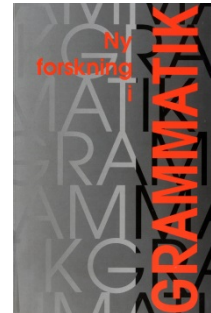
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Paradigmatik og associationsdannelse som grundlæggende funktioner i sproget

Forfatter: Lisbeth Falster Jakobsen

Kilde: Ny Forskning i Grammatik 15, 2008, s. 49-68

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2008

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Paradigmatik og associationsdannelse som grundlæggende funktioner i sproget

Lisbeth Falster Jakobsen

1. Om paradigmatik

I denne artikel vil jeg gerne pille lidt ved et grundlæggende problem inden for sprogbeskrivelsen, nemlig hvad der egentlig konstituerer et paradigme. I de gængse opslagsværker siges der ikke meget principielt om paradigmer i forhold til, hvad man kan finde om syntagmer. Ikke desto mindre bygger den europæiske strukturalisme i høj grad på ligestyrelighed, om end forskellighed mellem de to grundlæggende relationer eller akser i sproget, den syntagmatiske og den paradigmatisk. Den syntagmatiske relation består i kombinabilitet mellem sproglige elementer til større enheder. Det er den letteste relation at omgås, fordi den giver sig manifesterede udslag i de syntagmer, der dannes. Den paradigmatisk relation er straks vanskeligere, fordi den bygger på potentialitet. Relationen består i hvert fald i nyere forståelse mellem elementer, der er kommuterbare inden for samme plads i et syntagma, men uden at kunne stå der på én gang. Det er en sprogingern systemrelation. Men samtidig bygger den paradigmatisk relation på en associativ evne hos sprogudøverne. Saussure siger imidlertid meget lidt om relationerne mellem leddene i et syntagma, og nærmest ingenting om relationerne mellem leddene i paradigmer, som han i øvrigt kalder associative relationer (se videre afsnit 5). Hjelmslev definerer den paradigmatisk akse som sådan som en korrelation, en "enten-eller" mellem leddene i paradigmet (1966: 36), men siger så godt som intet om, hvordan man kan opstille et paradigme, og hvordan det er struktureret. Og han lægger ikke nogen begrænsninger for paradigmedannelse i forhold til sproglige niveauer. Da han desuden afviser Saussures associationsideer som psykologisme, men intet sætter i stedet, står man på ret bar bund. Skønt de to relationer spiller en afgørende rolle for strukturalismen,

synes det spørgsmål, hvad der egentlig konstituerer det enkelte paradigme, altså ikke at være et specielt interesseområde.

Kommuterbarheden forudsætter således en ramme af en slags, et syntagma af velafgrænset karakter, for at man kan måle "den samme plads" i syntagmet, som konstituerer potentialiteten for paradigmet af elementer. Man kan altså ifølge dette ikke udnævne paradigmer ud i luften; der skal være en fast bagkant for et paradigme. En måde at disciplinere paradigmedannelsen på er at kombinere den med krav om grammatikalitet i kommutationen (Happ 1985: 98). Her skal man så gøre sig klart, hvilket syntagmatisk omfang rammen skal have, hvis paradigmeleddene skal kunne indtage samme plads i syntagmet og stadig indgå i en grammatisk konstruktion. Grammatikalitet forudsætter sætningen som øverste konstruktionsgrænse, men man kan forestille sig endnu videre grænser for paradigmedannelse, hvor målestokken for grammatikalitet i høj grad er bortfaldet til fordel for en indholdsmæssig tekstlogik.

En velkendt type paradigme har alle stiftet bekendtskab med inden for fremmedsprogundervisningen, nemlig bøjningsparadigmer. Det er den ene betydning, ordet paradigme bruges i. Disse bøjningsparadigmer udmærker sig ved at have en særdeles fast bagkant, nemlig en ordstamme som konstanten og så en række varierende fleksiver, som udgør selve paradigmet. Der er kun kommutation mellem paradigmeleddene, så længe bagkanten kun udgøres af ordstammen. Således kommuterer på tysk endelserne i præsens indikativ i *sag-e, sag-st, sag-t, sag-en*. Men i det øjeblik rammen er *ich sag-e, du sag-st, er sag-t, wir sag-en* kommuterer leddene ikke længere, hvis grammatikaliteten skal vares. Den anden betydning af ordet paradigme udgøres generelt af de elementer, der kan indtræde på samme plads i et syntagma. Et andet typisk eksempel på paradigmedannelse er minimalpar inden for fonologien. Her er også fast bagkant. Så længe vi er på det fonologiske niveau, består interessen for at fastslå minimalparsparadigmer i at konstatere, om et element er realiseret i paradigmet i det givne sprog, om det skønnes realiserbart inden for et paradigme med samme faste bagkant, eller om det umuligt kan være et led i paradigmet. Fonemer defineres jo ved at være betydningsdifferentierende elementer uden selv at være bærere af indhold. Om kombinationen af fonem med den faste bagkant så faktisk findes

realiseret i sproget, spiller en mindre rolle end realiserbarheden. Men lige så snart vi rykker længere op i konstruktionshierarkiet, til tegn-niveauet, viser det sig, at indholdet i paradigmets led kommer til at spille en rolle. Det er den indholdsfor-skel, der skabes ved kommutation af de enkelte udtrykselementer, der interesserer. Indholdsforskellene er altså det vigtige for konstitueringen af paradigmerne. Det kan ikke overraske, eftersom ethvert sprog som kommunikationsværktøj i sidste ende lever af indholdsdifferenser mellem elementer. Her bliver det specielt interessant for funktionalismen.

Ud fra den funktionalistiske synsvinkel er det i den hårde ende af paradigmatikken, i fonologien og i fleksikonslæren, ret begrænset, hvor mange elementer der egentlig er at vælge imellem inden for et paradigme. I fonologien kan man vælge mellem forskellige varianter i realisationen af samme fonem, men det giver ingen indholdsfor-skel, kun en stilistisk forskel. Hvis man vælger et andet fonem i et minimal-par, fx *har* i stedet for *rax*, kommer man hurtigt i uføre i den højere syntagmedannelsen, som tegnet formodentlig skal indgå i. Og der er langt færre muligheder for fleksivisk variation, hvis man vil holde på det samme indhold i fleksivet. Men det findes. Man kan vælge at sige *bedte* i stedet for *bad* med en stilistisk funktion, som nok vil være forskel-lig alt efter talerens alder. Der er således en forskel i interesse mellem paradigmatik inden for allo-systemer og paradigmatik mellem størrelser, der udgør forskellige tegn.

Mange sprog med store fleksioner har muligheder for at anlægge et helt kompleks af paradigmer rundt om den samme stamme. Fx har latin 6 tempora, fordelt på to, i visse tilfælde 3 modi, 2 diateseformer i nogle tempora plus lidt infinitte former. Her kan man så spørge sig selv, hvorfor ét paradigme, som man kender det fra grammatikkerne, altid kombinerer de tre personer med de to numeri. Det er grundmodellen i præsentationen af et paradigme i disse sprog. Den beholder man som fast kombination af grammatiske kategorier, men varierer tempus, således at fx præsens og præteritum er lagt ud i to forskellige paradigmer. Man kunne jo også tænke sig, at grundmodellen var en, der forenede de forskellige tempora i det enkelte bøjningsparadigme, og at der så blev udlagt paradigmer ved siden af, som gik igennem fx en bestemt person i de forskellige tempora, som grundmodellen udgør. Det har

sikkert noget med helt faste konventioner at gøre, og her dukker næste problem op.

2. Om principper for konstitueringen af paradigmer

Hvis indholdssiden er den vigtigste del af grundlaget for paradigmer på højere konstruktionsniveauer end det fonologiske, støder man ind i konventionsproblemer. Der er stadigvæk konventioner om perifrastiske former inden for bøjninger. Der opereres fx med det funktionelle tempussystem for de mere bøjningsfattige sprog som fx dansk. Men det er nok, fordi et sprog som latin er modellen, uden at dette sprog selv har væsentlige perifraser. Samt fordi man kan lave indholdsmæssigt fornuftige paradigmer, der kombinerer perifrastiske former med simpleksformer til det udvidede tempussystem, hvilket giver en paradigmatiske god mening i sig selv. Men går man til større syntagmer, som ikke har et funktionelt fællesskab med bøjningskategorier, slipper konventionerne meget hurtigt op. Der er ikke så mange fremstillinger, der systematisk opererer med sådanne paradigmer af flere ord. Systemic Functional Linguistics, Hallidayskolen, gør; men i standardfremstillingerne er man ikke ligefrem eksplicit med, hvordan man forestiller sig etableringen af et paradigme rent principielt.

Robin Fawcett (1988) har i sin artikel *What Makes a "Good" System Network Good?* overvejelser over netværk inden for SFL. Disse netværk består af potentielle 'top down' gennemløb af valg af elementer inden for de ordnede paradigmer, der udgør nettet. Han taler ikke direkte om, hvad der konstituerer det enkelte paradigme, men hans beskrivelser af netværk afslører hans grundlæggende forståelse af et paradigme: "What we have in common, then, is a recognition of the absolute centrality in understanding language of the paradigmatic relations of choice between meanings, that is, of choosing between features in a system." (1988: 2). En af hans regler for konstruktion af et netværk er, "a network must have a set of accompanying realization rules: it must give a reasonably thorough coverage of the area of language in question; and it must be usable both generatively and analytically." (1988: 10). Det vigtige er her 'accompanying realization rules'. Det udelukker, at der kan antages størrelser rundt om i nettet, som ikke i sidste ende fører til en manifest realisation. Selvom et netværk som et færdigt konstrukt er top down, er

hermed ikke sagt, hvordan konstruktionsprocessen har været. Ud fra Fawcetts krav om accompanying realization rules må det antages, at der her har været en nær tilknytning til 'bottom', hvis nettet overhovedet skal have realitet som modellering af et enkelt sprog.

De enkelte paradigmer skal modellere 'choices of meaning' (Bache 1985: 64), og hvis netværket skal hænge sammen på en fornuftig måde, skal de enkelte paradigmer have en træffende indholdstilskrivning. Disse indholdstilskrivninger er lingvistens opgave, idet det er ham/hende, der bygger modellerne. De enkelte valg på sprogbrugsniveau må antages for det meste at bero på associationer, der er opbygget per intuition.

2.1. Indholdstilskrivning til paradigmer

Imidlertid synes en sådan indholdstilskrivning ikke at være nogen entydig sag. Allerede en tilskrivning til et enkelt tegn kan volde vanskeligheder, især til grammatiske tegn, som den paradigmatiske interesse har koncentreret sig en del om. Kasper Boye betragter i artiklen "Om OM" (denne bog) generalisering over enkeltfænomener på det helt grundlæggende tegnniveau, idet han – om end i en lidt anden sammenhæng – beskæftiger sig med begrebet "idealistisk generalisering i den forstand, at denne generalisering ikke er identisk med en begrebsliggørelse af nogen af de faktisk registrerede betydninger, der generaliseres over" (afsnit 2). Og

Det grundlæggende problem med idealistisk generalisering i semantisk analyse af individuelle sproglige elementer ... er, at den ikke henviser til de faktiske betydninger – og det vil sige: den kognitive eller funktionalistisk substans – den generaliserer over. ... det er det, der gør idealistisk generalisering uforenelig med funktional-substansbaseret tværsproglig og sprogintern generalisering over forskellige sproglige elementer. Idet den ikke henviser til kognitiv eller funktional substans, kan idealistisk generalisering ikke hævdes at korrelere med nogen som helst substantiel – kognitiv eller funktional – realitet. ... Tværtimod må den karakteriseres som antifunktionalistisk og som ren spekulation. (afsnit 4)

Kasper Boye vender sig – berettiget – mod idealistisk generalisering af et enkelt sprogligt element til et indhold, som ikke er repræsenteret

i de enkelte realiserer. Det er selvfølgelig antifunktionalistisk i den forstand, at generaliseringen ikke kan repræsentere et reelt indholdsvalg for den talende. Men hans karakteristik af denne generalisering passer udmærket på indholdsbeskrivelsen af et givet helt paradigme. Paradigmets indhold kan ikke være identisk med indholdet i det enkelte led i paradigmet. Paradigmets indhold modsvares således ikke af nogen realization rule (Fawcett), eller er en formudskæring af indholdssubstansen (Kasper Boye), forstået på den måde, at der hører et udtryk til indholdet af selve paradigmet. Set således kan man godt karakterisere indholdet af paradigmet som ren spekulation, lingvistens stipulation, om end man ikke kan se det som antifunktionalistisk (som idealistisk generalisering af det enkelte sproglige element er). Paradigmet som en sammenstilling af valgmuligheder i form af sproglige tegn må have en kognitiv værdi og er funktionalistisk nok inden for lingvistisk modellering.

Forudsætningen for adækvat indholdstilskrivning til et paradigme er, at man har en sober indholdstilskrivning til det enkelte tegn. Dette kan allerede være et problem, især for grammatiske tegn, som Bache gør opmærksom på (1985). Problemet består i, at man kan iagttage adskillige indholdsvarianter, når man ser tegnet i konstruktioner. Det gælder så om at isolere kerneindholdet i tegnet, som er uafhængigt af andre elementer i konstruktionen. Det kan ske ved at se på indholdet i det enkelte realiser som et semantisk to-niveau-indhold:

My alternative involves two levels of grammatically relevant meaning rather than just one. Both levels belong to semantics proper. The first level is a subjective DEFINITION level comprising the BASIC meanings of systems, that is, the meanings that pertain uniquely and pervasively to substitutional forms or constructions in a one-to-one relationship. ... My second level is an objective FUNCTIONAL level. At this level we find composite meanings or variant meanings deriving from distinctive intersection of basic meanings from different systems. This 'categorical interplay', as I call it, may be the result of one and the same word form or grammatical construction being a member of more than one system at the same time ... or it may be the result of two otherwise unrelated systems being instantiated in one syn-

tactic construction. ... In both instances, basic meanings from different semantic categories may form distinctive functional variants. (Bache 1985: 63).

For at nå det basale indhold på første trin gælder det om at udføre analysen på minimalpar af konstruktioner (Bache 1985: 67) for at undgå støj fra det funktionelle niveau¹. Et eksempel på “a distinctive intersection of basic meanings from different systems” er fx fleksivet *-st* i *du sagst* på tysk. Flexivet deltager med sit ene udtryk i 4 forskellige indholdsparadigmer på én gang: tempus, modus, numerus og person. Især kombinationen af tempus- og modusled kan skabe et “funktionelt” indhold, som kan variere lidt efter de enkelte leds “subjektive” indholdsværdi. Et eksempel på kombination af “two otherwise unrelated systems being instantiated in one syntactic construction” følger straks i omtalen af Tanya Christensens paradigmer.

Hvis man betragter Fawcetts og SFL's netværk, må det så siges, at jo højere man kommer op i et netværk, hvor paradigmerne er generalisationer over andre paradigmer, jo mere spekulative bliver disse paradigmer, idet indhold nu ikke længere er forankrede i udtryk. Det kalder på et alment ‘caveat’ over for kun indholdskonstituerede paradigmer. De kan dog næppe undværes inden for netværksbaserede eller andre modeller, der bygger på gennemløb af valgmuligheder; og de synes også uundværlige inden for typologi og kontrastiv lingvistik, hvis man ønsker at udtale sig om f.eks tempus- eller modusssystemer over mere end ét sprog. Derfor er veldefinerede og beskrevne metoder nødvendige for at undgå intuitionisme.

2.2 *Den faste bagkant?*

Hvordan man end skal forstå de paradigmer, der ligger forud for valg inden for endekategorierne, skal det sidste valg være et realiserbart tegn, altså en størrelse med indhold og udtryk. Man får så problemet med, hvad der skal danne den faste bagkant for paradigmet, hvis det ikke bare skal være en minimal sammenhæng mellem indhold og udtryk, der danner den systematiske alternation.

1. I 1985-artiklen viser Bache en langt mere detaljeret analysemetode med tilhørende eksempler.

Heinz Happ (1985) går langt grundigere til værks over for begrebet paradigmatiske. Han gør opmærksom på, at det jo ikke er enhver kolonne af tegnelementer, man kan indsætte på samme plads i et syntagma, der vil danne et interessant paradigmme. En kolonne af minimalpar er ikke interessant som et paradigmme i sig selv i en syntagmatisk sammenhæng på højere konstruktionsniveau, ikke engang selvom ordene i minimalparrene tilhører samme ordklasse. Man må kunne forlange noget mere af et paradigmme på et givet niveau. Den paradigmatiske relation, siger han, beror på, at de led, der indgår i paradigmat ligner hinanden, har 'Ähnlichkeit', på et eller andet punkt. Og hvis leddene skal indgå på samme plads i syntagmet, skal de også have samme led- eller leddelfunktion, 'Gleichheit'. Men (1985: 102) hvad der er ähnlich, er noget, vi bestemmer; det er ikke en egenskab ved fænomenerne selv. Man kan danne sig mange vidtløftige paradigmer, fx alle de mulige realiserede syntagmer, der kan fungere som subjekt i sætningen som sådan. Der bliver et nærmest uendeligt antal led i det paradigmme, men er det interessant? Happ har 6 forskellige kategorier, inden for hvilke elementer kan være gleich;

Die kommutierenden Spracheinheiten können nämlich gleich sein hinsichtlich:

- a) der Satzfunktion (Satzgliedrolle), b) der 'Bedeutung' (was immer damit gemeint ist), c) des syntaktischen Niveaus, d) der Wortart, e) der morphologischen Struktur, f) der Lautstruktur. Es können natürlich auch mehrere dieser Äquivalenzeigenschaften zusammentreffen. (Happ 1985: 102)

[De kommuterende sproglige enheder kan nemlig være ens [*gleich*] i henseende til:

- a) funktion i sætningen (sætningsledsrolle), b) 'betydning' (hvad der så end er ment med det), c) det syntaktiske niveau, d) ordklassen, e) den morfologiske struktur, f) lydstrukturen. Flere af disse ækvivalensegenskaber kan naturligvis også være kombineret.]

Allerede ved de perifrastiske verbalformer viser det sig, at vi må interessere os for syntagmer bestående af flere ord som paradigmer. De indgår som sagt i et paradigmme sammen med nogle simpleksformer

i nogle på konstruktionssiden ret faste mønstre, såsom perfektum participium + *at have* eller *at være*, eller *at blive*; i dette er der en fast indholdsbagkant for det udvidede tempussystem, og en fast syntaktisk "transformations"bagkant² for diatesesystemet. Samt altså en bagkant, som latinen har leveret os som forbillede.

Men der er andre ordsyntagmer, man gerne vil gøre til paradigmer. Tanya Christensen har i sin ph.d.afhandling *Hyperparadigmer, en undersøgelse af paradigmatiske samspil i danske modusystemer* (2006) andre forslag til, at paradigmebegrebet må udvides fra de klassiske bøjningsparadigmer til en kombination af sådanne med ledstillingsparadigmer eller leksikalske paradigmer. Dernæst antager hun to "hyperparadigmer". Det ene, det "syntetiske, danner nye, komplekse tegn af formerne fra to (eller flere) forskellige paradigmer der har relateret indhold, og disse tegn udviser også paradigmatiske organisering. ... Det parallelle paradigme er blot en parallel grammatikalisering af samme indhold i udtryksmæssigt forskellige paradigmer ..." Det sidste bliver således et allosyntagme. Pladsen tillader desværre ikke, at jeg går nærmere ind på det syntetiske paradigme som det mest interessante her. Man skal blot her lægge mærke til hendes bagkant: "relateret indhold" og "samme indhold". Hvordan styrer man paradigmedannelsen ud fra indhold alene?

3. Indhold som bagkant

Happ gør ganske rigtigt opmærksom på, at man må se nærmere på, hvad der forstås ved 'indhold' (1985: 107-114). Har vi at gøre med 'Bezeichnungsäquivalenz', d.v.s. en denotatsmæssig, onomasiologisk ækvivalens, kunne man måske tænke på den samme kerneproposition i aktiv- og passivform, der betegner det samme ikke-sproglige kernesagsforhold. Eller har vi at gøre med 'Bedeutungsäquivalenz', en semasiologisk ækvivalens? I det sidste tilfælde kunne man måske tænke på allomorfi-systemer, som fx *bad* og *bedte* eller Tanya Christensens

2. "Transformations"paradigmet er i sig selv et flerordsparadigme, der som led har en konstruktion med de samme elementstammer i aktiv og passiv. Dette paradigmatiske forhold er forudsætning for at kunne skelne mellem en aktiv konstruktion med hjælpeverbet *at være* + perfektum participium: *han er afgået ved døden* og en passiv konstruktion med *at være* + perfektum participium: *han er myrdet*.

parallelparadigme. Endelig nævner han også 'Sinnäquivalenz', nemlig det, der ud over Bezeichnung og Bedeutung tillægges på indholdssiden i en bestemt kontekst. Her kunne man tænke på fx sekundære sproghandlinger. Deres formulering gør dem først til bestemte sproghandlinger ud fra det 'Sinn', som konteksten giver dem.

4. Et eksempel på et syntagmeparadigme

Et eksempel på et syntagmeparadigme, der opfylder betingelserne for en fast bagkant, er mulighederne for konstruktioner med det ekspletive *es* + nominalt subjekt på tysk. Den hyppigst realiserede konstruktion er en fremsættende sætningstype med *es* på fundamentpladsen og kun der:

Es + finit + (adv.) + -DEFsubjekt + (infinitter)

- (1) (Florian Havemann er søn af den berømte systemkritiker Robert Havemann i DDR:)

Florian Havemann ... ist ein verletzlicher Mensch und vermisst den Vater auf immer. Vielleicht hat er ihm à la Kafka mit diesem Buch einen sehr langen Brief geschrieben. **Es wurde nichts Berühmtes aus dem Sohn**, mag er sich zehnmal Künstler nennen (Zeit 13.12.2007: 60)

[Florian Havemann er et sårbart menneske og vil altid savne sin far. Måske har han med denne bog skrevet et meget langt brev til ham à la Kafka. Der blev ikke noget berømt ud af sønnen, om han så ti gange kalder sig kunstner]

Konstruktionen har, i lighed med den i nogen grad analoge danske konstruktion, som funktion at fjerne subjektet fra fundamentfeltet og skubbe det hen i den højre del af sætningen, hvor den nye del af sætningsmeddelelsen normalt er placeret. Herved fokuseres subjektet, og det er så ikke underligt, at det er Indefinit.

Imidlertid findes også den konstruktion, at subjektet er Definit i kombination med det ekspletive *es*:

Es + finit + (adv) + +DEFsubjekt + (infinitter)

- (2) (om de to tyske kirkelige indsamlinger til de fattige i verden, der har indbragt ca. 110 millioner euro sidste år:)

Das ist viel, aber es ist wenig, und natürlich kann man fragen, ob die Spender nicht heimlich doch auf einen Lohn hoffen, und sei es auf Gotteslohn. **Es steht ja der Wohltätige immer unter Verdacht.** Er doktere an den Symptomen herum, weil er nicht an die Wurzel wolle, nämlich an sein eigenes Luxusleben, das die Ursache des Elends der anderen sei (Zeit 19.12. 2007: 1)

[Det er meget, men det er lidt, og naturligvis kan man spørge, om givnerne ikke hemmeligt alligevel håber på en løn, måske på Guds løn. Velgøreren står jo altid under mistanke. Nemlig for at han doktorerer på symptomerne, fordi han ikke vil angribe roden, altså sit eget luksusliv, som er årsagen til de andres elendighed.]

Es rykker også her subjektet hen i højre side af sætningen, men i modsætning til modellen med –DEFsubjekt er +DEFsubjekt allerede en manifest kendt eller impliceret størrelse i konteksten. Herved fokuseres hele kerneudsagnet *der Wohltätige steht immer unter Verdacht*, og ikke blot subjektet alene. Paradigmet hænger godt sammen. Der er tale om en minimalparskonstruktion i Baches forstand, idet der er kommutation af kun ét element, her inden for kategorien DEFINITHEDE. Altså en systematisk alternation på begge sider af tegnkonstruktionen. Det er for mig prototypen på et paradigme; der er her ikke Bedeutungsäquivalenz mellem de enkelte led i paradigmet, som der heller ikke bør være; men paradigmet skal i sin helhed udvise en, om end indholdsmæssigt mere abstraheret Bedeutungsäquivalenz, nemlig fokusering enten af subjekt(er) eller hele kerneudsagnet i sætningen.

5. Associationsdannelse som en forudsætning for paradigmer

De hidtil omtalte eksempler på paradigmer har alle været eksplicite, dvs. at alle led i paradigmet både har et udtryk og et indhold, således at omfanget af paradigmet kan fastlægges rent sprogintrnt. En væsentlig grundforudsætning for opstilling i paradigmer er imidlertid sprogbegernes evne til associationsdannelse. Som Saussure siger:

D'autre part, en dehors du discours, les mots offrant quelque chose de commun s'associent dans la mémoire, et il se forme ainsi des groupes au sein desquels règnent des rapports très divers.

... ces coordinations ... n'ont pas pour support l'étendue; leur siège est dans le cerveau; elles font partie de ce trésor intérieur qui constitue la langue chez chaque individu. (1976: 171)

[På den anden side associeres uden for ytringen de ord, som har et eller andet indbyrdes fælles, i hukommelsen, og således danner der sig grupper, inden for hvilke der hersker meget forskellige relationer. ... disse samordninger er ikke båret af udstrækning i tiden; deres sæde er i hjernen; de er dele af den indre skat, som udgør sproget hos hvert individ.]

Uden denne associationsevne ingen forståelse for, at noget overhovedet kan udgøre et paradigme. Bortset fra, at vi gerne vil udstrække forståelsen for paradigmedannelse til mere end enkeltord, (sådan som jeg forstår *les mots* her og ud fra de medfølgende eksempler), så er det bemærkelsesværdige hos Saussure, at der ikke er forudset nogen restriktioner på relationerne inden for paradigmet.

I de til nu omtalte tilfælde har det kun været muligt at realisere ét led fra paradigmet ad gangen i syntagmet, sådan som paradigmatik har været defineret. Det valgte paradigmeled udelukker de ikke valgte led. Imidlertid findes der eksempler af en anden art, hvor modtageren af teksten ud fra den realiserede konstruktion tvinges til at associere til en eller flere i den pågældende sammenhæng paradigmatisk størrelser, som, uden at være led i faste, systemanerkendte paradigmer og uden et realiseret udtryk, skal berige indholdssiden af tekstverdenen.

5.1. Sætningskløvnings

Et typisk eksempel er sætningskløvningen. Dens syntaktiske model er

det er XX + relativ/subjunktion/0 + verbal + YY

Indholdet i modellen er, at det samlede udsagn gælder for det element, der er XX, men ikke for andre elementer i paradigme med XX, som man kunne forestille sig ud fra et mere eller mindre velafgrænset felt, som beror på kommunikationspartnernes verdenserfaring. Forestil-

lingsmulighederne ligger inden for Bezeichnungssähnlichkeiten, Happs denotatoriske ligheder. Et eksempel:

- (3) (interview med “Blekingegadebejtenten” Jørn Moos:)
Som formand for det sociale udvalg i Lyngby-Taarbæk Kommune mødte han for ikke længe siden fortiden i form af et medlem af Blekingegadebanden. Det havde han oplevet før uden at bryde sig om det, nemlig da han mødte den kvindelige læge, der havde udtænkt de forskellige måder Rausing-arvingen skulle bedøves på – ham som banden ville kidnappe og kræve 25 millioner dollars for. Ifølge planen **var det hende, som skulle foretage bedøvelsen** (Weekenavisen, Bøger 11.1.2008: 8)

Andre mulige led i det denotatoriske paradigme må modtageren selv udtænke. Paradigmet er tydeligt nok: ét realiseret element i et syntagma, med resten af paradigmet som urealiserede associationer. Funktionen er, at modtageren sættes i gang med at berige tekstverdenen med forskellige andre umanifesterede elementer, normalt inden for den ideationelle dimension i udsagnet, som mulige led i paradigmet. Derved udvides modtagerens opfattelse af tekstverdenens indhold og relationer. Det sker dog alligevel ind imellem, at der nævnes flere led fra det mulige paradigme, fx ved negation af kløvningsformlen, altså som et udsagn om et led, som kernesagsforhold ikke rammer. Så kan der ekspliciteres et eller flere andre led i paradigmet, som bliver ramt:

- (4) (om tyrkernes benægtelse af folkemord på armenerne:)
Det er også værd at bemærke, **at det ikke er de lokale armenere, der først og fremmest står bag ønsket om at få sat historien på plads.**
...
Det er den armenske diaspora – ikke mindst i USA og Frankrig – der kræver retfærdighed (Politiken 20.10.2007: III,7)

5.2. Frasemer i form af faste talemåder, alment kendte citater, etc.

En ganske anden type paradigmedannende konstruktionsmulighed har som udgangspunkt frasemer i form af faste talemåder, alment kendte citater osv. Først et par smagsprøver på frasemer af disse typer:

- (5) (anmeldelse af teateropførelsen af 'Festen':)
 Skuespillet vender tilbage, har den ny teaterchef for Gasværket, Jon Stephensen, for længst og under stor fanfare proklameret.
 Man kan i alt fald til en start konkludere, at Thomas Vinterbergs 'Festen' er vendt tilbage. **Film skal åbenbart ses i teatret** (Politiken 14.10.2007: II,3)
- (6) (om Irakkriegen, som er startet på basis af amerikanske neokonservative kræfters bedømmelser:)
 Den neokonservative intelligens er stor i kæften og skøn på skrift. Når det kommer til praktisk politik, **kan den ikke stikke en pind i en lort uden at ødelægge begge dele**. Det er den første og meget graverende fejlbedømmelse fra krigstilhængernes side (Weekendavisen 3.8.2007: II,12)
- (7) Tiden løber næppe fra Cobra. Til gengæld løber den dyreste bevægelse i den danske kunsthistorie fra museernes budgetter. Så kun takket være de store privatsamlinger, især Jens Olesens, **kan KunstCentret Silkeborg Bad stadigvæk ... sætte Cobra til vægs** (Politiken 23.9.2007: II,4)

5.2.1. Kort karakteristik af fraser

Frasemer anses for at være faste kollokationer af tegn. En underafdeling er citater, ordsprog og andre alment kendte udsagn med bestemte typer indhold, ofte af generaliserende art. Kollokationerne skal altså kendes af sprogbrugerne som sproglige enheder, selvom konstruktionen består af flere konstituenters indhold plus den syntagmatiske konstruktionsmåde; det kan ses i den konstruktion, som er inspirationen for (5), nemlig *film skal ses i biografen*, og til intransparens, dvs. at frasemet foruden det transparente indhold har et andet, ofte meget afvigende indhold, som det ses i (6). Dette ekstra indhold kan ikke interpreteres ud af det transparente indhold ved almindelig semantisk kompositionalitet, men det hæfter til enheden i frasemet og skal læres som sådan. Det typiske eksempel her er *at sætte nogen til vægs*. Det semantisk ikke-transparente lag ved fraser med dobbelt indholdslag skal her kaldes det holistiske indholdslag. Dette indholdslag fungerer i tekstverdenen ofte som en

generalisation, der kan sammenfatte en række helt forskellige mulige konkrete handlinger. *Ikke at kunne stikke en pind i en lort uden at ødelægge begge dele*, altså ødelægge noget på en klodset måde, kan man i praksis gøre på mange måder.

Ved sprogligt mere usofistikerede tekster vil det normalt være sådan, at ved de frasemer, der har et dobbelt indholdslag, aktiveres kun det ene lag ved interpretation, som i (6). Hvis det holistiske indholdslag aktiveres, er det som oftest karakteriseret ved, at det sprogligt bogstavelige indhold falder uden for isotopien i det omgivende indholdsmæssigt specifikke tekstforløb. Eksempel (6) er lidt drastisk, men meget illustrativt til dette. Ved frasemer med dobbelt indholdslag er det oftest det holistiske lag, der aktiveres. Men det behøver det ikke altid at være; i (7) er det det bogstavelige lag. Her falder frasemet heller ikke uden for isotopien.

Det andet vigtige karakteristikum ved frasemer har som sagt sin rod i det forhold, at man skal kende frasemet i sin helhed som sprogbruger. Dette udnyttes ofte ved de frasemer, der har et dobbelt indholdslag. I (7) skabes der en overraskelseeffekt ved, at det er det bogstavelige lag, der mod forventning aktiveres. I (5) er der en lidt anden teknik, nemlig at hvis frasemet i sin helhed forudsættes bekendt, kan man udskifte en eller flere konstituenten i det. Derved får man et nyt indholdstillæg i forhold til det oprindelige frasem, der nu tjener som associativ baggrund for interpretationen.

5.2.2. *Frasemers paradigmedannende muligheder*

Frasemer er som sagt faste kollokationer. Nu er et frasem ikke i sig selv et paradigme, da der ikke kan findes enleddede paradigmer ud fra definitionen³. Men det, at frasemet er en fast kollokation, som sprogbrugerne skal kunne på forhånd, gør, at det indbyder til paradigmedannelse i kraft af association. Der foreligger en fast struktur i frasemet, som gør, at det er relativt let at udskifte enkelte elementer, men beholde resten. Det associerede paradigme er disciplineret til, at det skal have en eller

3. Det regner Peter Eisenberg med sine 'einelementige Wortparadigmen' (1999: 21). Men han må forveksle paradigmer med distributionsklasser. Fx har ordet *aber* ('men') en distributionsklasse for sig selv, men danner ikke et paradigme i den gængse forstand.

anden form for lighed, en udtrykslighed, en ordklasselighed eller en indholdslighed (i det mindste).

Hvis vi så ser på eksempel (5), kan man se, at selve det oprindelige frasem *film skal ses i biografen* minus ét sætningsled danner den faste bagkant for paradigmet. Her er nogle yderligere eksempler på en sådan paradigmedannelse:

- (8) Den, der graver en grav for andre, **bliver selv træt** (hørt eksempel på nederlandsk)
(den, der graver en grav for andre, falder selv i. Prædikerens Bog 10.8)
- (9) (om at sige farvel:)
Ikke at man er i tvivl efter bare én gang at have stået i afgangshallen som to terminalpatienter med døden hængende imellem sig. **At sige farvel er at blive aflivet en lille smule** (Politiken 11.8.2007: II,2)
(partir, c'est mourir un peu)
- (10) (Prins Henrik klagede i et interview i BT over, at han ikke blev betragtet som nummer 2 i Riget, men kom efter sin ældste søn:)
Henrik den Trættende (Ekstrabladets skilt på Politikens Hus)
(den danske kongerække)

Frasemet er normalt på grund af sin ofte apodiktiske natur uden epistemiske modifikationer, men den varierede version har tit småmodifikationer. Det interessante er nu, hvordan paradigmedannelsen kommer i stand. Hvad er det, der udskiftes? I (10) er det to tegn med nøjagtig samme form på udtrykssidens lydside, altså en formlighed. Paradigmedannelsen er kun grafemisk med tilhørende indholdsændring. I (8) er det et helt prædikat, der danner oppositionen, medens subjektet bliver stående. I (9) og (5) har vi en indholdslighed i de paradigmatiske led, som er onomasiologisk, en tilnærmelsesvis *Bezeichnung-sähnlichkeit*; den vil normal også være kombineret med en ordklasseækvivalens. (Happ 1985: 106-7). Det er den model, mine fleste eksempler benytter sig af. (7) er et lidt intrikat tilfælde; at kalde det en paradigmedannelse er usædvanligt. Den består i, at man

har de to indholdslag, det bogstavelige og det holistiske, som så skulle danne paradigmet. Det er ikke et prototypisk paradigme, da udtryks-siden er den samme i begge tilfælde. Der er ikke kommutation på begge sider af tegnet. På den anden side er kun indholdsbase-rede paradigmer af højere orden en fast foreteelse (dog metodisk og teoretisk mere eller mindre velreflekterede), så det skulle vel være teoretisk muligt her.

Hvad opnår sprogdøveren med at skabe et sådant lejlighedsvis paradigme? Forskellige paradigmatiske relaterede tegn på samme sted i syntagmet fører generelt til forskellig indholdsdannelse. Det samme sker i fraser: der sker en forandring i Bedeutung. Kommutionen drejer indholdsmæssigt udsagnet lidt i retning af det absurde. Der er givet intenderet en tillægsfunktion, der arbejder på det associative, der hæfter ved det nyopfundne paradigme. Nemlig at grundfrasemet anses for kendt i forvejen og derved forventes, når der begyndes på formuleringen. Dernæst kommer der en overraskelse, nemlig, at det realiserede frasem ikke ganske forløber som forventet. Det ses også i (7), hvor det forventelige er det holistiske indhold, men i konteksten kommer det ud som det bogstavelige indhold. Herved er også Happs tredje indholdstype, der Sinn, dækket ind, det ekstraindhold – eller mening – der opstår i en specifik kontekst. Det er klart, at der Sinn er at fornøje, *delectare*, som betragtes som en af grundfunktionerne i retorikken ved siden af *docere*, at belære.

Et frasem er ikke i sig selv et paradigme med en bagkant. Det er kun én størrelse. Men det kan blive det, hvis man enten bytter elementer ud med andre, eller spiller på fraser med dobbelt indholdslag på én gang. Paradigmemønstret er den kendte faste kollokation, der muliggør, at man kan kommutere elementer. Det enkelte frasem uden og med kommuteret element danner ét paradigme. Det er ikke nogen prototypisk paradigme-klasse, eftersom disciplinen mht., hvad man kan tillade sig at sætte op som kommuterende led, er svag, både på udtryks- og indholdssiden. Der er ikke tale om nogen systematisk alternation mellem paradigmeleddene, der er forankret i selve sprogsystemet; paradigmeleddene er alene behersket af lejlighedsvis indholdsassociationer. Men hvert valgt led i paradigmet danner en grammatisk konstruktion.

7. Afslutning

Jeg håber at have eftervist, at paradigmedannelse er mange ting. Der er både tydelige paradigmer inden for sprogets struktur, altså valgmuligheder inden for afgrænsede rammer, og disse valgmuligheder er relativt forbindtlige for brugerne af sprogsystemet. Ved siden af disse er der så spontane afvigelser fra de systembaserede valg, og funktionen i disse afvigelser kan kun forstås ved, at der opstår en øjeblikkelig associativ paradigmedannelse mellem afvigelsen og det normerede valg, således at de to muligheder begge indgår i interpretationen af udsagnet.

I begge tilfælde befinder vi os på det niveau, hvor et valg fører til et realiseret. De strukturbaserede paradigmer med relativt få medlemmer indgår normalt i den grammatiske beskrivelse. Leddene i de traditionelle paradigmer er her tegnbaserede, har altså både et udtryk og et indhold; det gør det relativt nemt at fastslå, hvor mange led der er i paradigmet. Ikke desto mindre er en gennemreflekteret metodologi til analyse af paradigmeledenes indhold og heraf af indholdstilskrivningen til selve paradigmet meget nødvendig (jf. Bache 1985 og 2002).

Paradigmer, der består af flere ord, er en mere problematisk kategori. De findes, som fx perifrastiske former, således at paradigmet læner sig op ad et-ords-paradigmer. Eller der eksisterer en del paradigmer, der sikkert ikke er blevet opdaget endnu, eller som nok eksisterer for intuitionen, men blot ikke har fået etiketten og derfor ikke er blevet underlagt en paradigmatiske beskrivelse fra lingvistisk hånd. Vanskeligheden for denne metabeskæftigelse er den mulige manglende udtrykslighed mellem størrelser, der betragtes som potentielle led i paradigmet. Dette gør, at man skal have en meget sikker indholdsbeskrivelse af paradigmet for at kunne ansætte det og metodisk helst kunne isolere minimalpar.

Ved ansættelse af superparadigmer, paradigmer af paradigmer, må der stilles strenge krav til indholdsanalysen af de enkelte paradigmer, der indgår i superparadigmet. Med da der ingen tegnbasering er mere, må sammenstillingen af leddene i et sådant superparadigme være anderledes formålsbestemt. Hvad driver en til at stille et antal paradigmer ind i et superparadigme? Det kan næsten kun være den teoretiske formålsbestemthed, man sidder med, som fx den omtalte netværksdannelse.

Også her er en metodisk/teoretisk disciplinering stærkt påkrævet for at undgå intuitionslingvistik.

Henvisninger

- Bache, C. (1985). The semantics of grammatical categories: a dialectical approach, *Journal of Linguistics* 21, 51-77.
- Bache, C. (2002). On categories in linguistics, *Acta Linguistica Hafniensia* 34, 71-105.
- Boye, K. (Dette bind). OM OM.
- Bußmann, H. (2002). *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Kröner Verlag.
- Christensen, T. (2006). *Hyperparadigmer. En undersøgelse af paradigmatiske samspil i danske modusystemer*. Upubl. ph.d.afhandling. Roskilde Universitetscenter: Institut for Kultur og Identitet.
- Eisenberg, P. (1999). *Grundriss der deutschen Grammatik. Der Satz*. Stuttgart: Metzler.
- Falster Jakobsen, L. (2005). Frasemer som konstituenten i løbende tekst, *Hermes* 35, 135-152.
- Farø, K. (2006). *Idiomazitæt – Ikonizitæt – Arbitraritæt. Beitrag zu einer Theorie phraseologischer Äquivalenz*. Ph.d. afhandling. København: Københavns Universitet.
- Fawcett, R. P. (1988). What Makes a "Good" System Network Good? Four Pairs of Concepts for Such Evaluations, i Benson, J. & W. Greaves (red.) *Systemic Functional Approaches to Discourse: Selected papers from the 12th International Systemic Workshop*. Norwood, New Jersey: Ablex, 1-28.
- Halliday, M. A. K. & C. M. I. M. Matthiessen. (2004). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- Happ, H. (1985). 'paradigmatisch' – 'syntagmatisch'. *Zur Bestimmung und Klärung zweier Grundbegriffe der Sprachwissenschaft*. Reihe Siegen. Beiträge zur Literatur- und Sprachwissenschaft Band 55. Heidelberg: Carl Winter Verlag.
- Hjelmslev, L. (1966). *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. København: Akademisk Forlag.
- Saussure, F. de (1976). *Cours de linguistique générale. Édition critique préparée par Tullio de Mauro*. Paris: Payot.

